

Малък трактат за малък катехизис

За смисъла и значението на „Малкия Катехизис“ на Мартин Лутер

Владимир Градев

Резюме: През 1529 г. Мартин Лутер пише своя Малък Катехизис като средство за изясняване и преподаване на християнската вяра и нагледно показване как тя да бъде прилагана към всекидневния живот. Целта му е християните да не живеят и вярват като „безмозъчни прасета“, а като напълно интегрирани и осъзнати личности, които могат без срам да застанат пред Бог. Какви уроци можем да извлечем днес за интерпретирането и разбирането на свещените текстове от това усилие, целящо да направи мъдростта на Библията достъпна и за обикновените хора чрез здравомислещо тълкуване и етическо предразполагане?

Ключови думи: Реформация, Лутер, Писание, интерпретация, дидактика

Владимир Градев преподава теория на религията в специалност Културология в Софийския университет. Книгите му включват „Това не е религия“, „Излизания“ и „Разпознавания“.

Бих искал да направя малък коментар на „Малкия катехизис“ (1529) на Мартин Лутер, една малка, но класическа, актуална и днес, за педагогиката на вярата творба.

Катехизисът е разделен на 6 глави, които строго и сбито изясняват основните елементи на християнското учение. Той е насочен към началния етап на живота във вярата, ала неговите уроци са валидни за всяка възраст и в този смисъл този катехизис е за малките, които сме всички ние, доколкото тук елементарното се покрива със същественото. Тъкмо към това е протестантството – опростяване, за да остане само същественото – вярата, Писанието, благодатта.

Редът на главите не е без значение:

1. Десетте Божии заповеди
2. Символ на вярата
3. Господнята молитва: „Отче наш“
4. Тайнството кръщение
5. Изповед
6. Тайнството Евхаристия

Видно е, най-напред, редът е ясен и логичен. Десетте Божии заповеди, т.е. Законът на Божия народ предхожда християнското учение за вярата, което осъществява неговото обещание и истината – и което е изяснено чрез Символа на вярата. Център и принцип на единство на християнския живот е молитвата „Отче наш“, която събира заедно, в общността на „ние“, „разпилените Божии чада“ (Йоан 11:52). Кръщението пък е входът в тази нова общност, която се храни от „Светото причастие“ (Светата трапеза), за което подготвя изповедта. Катехизисът е действително кратък, с отчетливи, често повтарящи се формули, на които Лутер отдава голямо значение в своята педагогика, за да може всичко да бъде лесно запаметено. Така той помага на влизащия в християнството да се чувства „у дома“ и в духовния свят на вярата.

Редът на изложението подчертава още, че той става част от голяма история, която християнството продължава, без да заличава. Новото не премахва старото (основен принцип на християнството), т.е. историята на народа на Тора, чието ядро. Божиите заповеди, позоваващи се на Бог и ближния, са израз на неделимата връзка на религиозното и социално. Малкият човек открива така, че не е център на света. Оттук насетне неговият

живот ще трябва да се регулира според един външен авторитет, или ако предпочетем по-философски език, според „другия като Друг“. Другост, която разчупва омагьосания кръг на „същото“. Той трябва да излезе от леснотите и безгрижието на детския рай: трябва да чуе внимателно това слово, което идва от високо и от далеч, за да бележи сърцето и ума с печата на своята безподобна другост.

Първата заповед е решаваща, тя е първа поради силата и достойнството на абсолютния произход: „Аз съм Господ Бог твой. Да нямаш други богове освен Мене“. „Какво означава това?“, пита катехистът, т.е. обучаващият. Отговорът гласи: „Трябва да се страхуваме повече от всяко нещо от Бог“, изречение, което със своята строга простота се опитва да съответства на светкавична простота на началото – „Да бъде светлина!“. Играта на личните местоимения – Аз, ти, ние – подчертава тройно възникване. На Аза на върховния Бог, който търпи около себе си единствено пустинята на божественото и на боговете, отеква особеността на Ти, който на свой ред става отговорен за откъсването, става отговорен и слушащ субект, встъпващ „сър страх и трепет“ във възрастта на разума. Разбира се, едва по-късно той ще може да се запита и как се съгласуват страхът и мъдростта, как „страхът Божи е начало на мъдростта“. Ала призовавайки Единия Бог от самото начало, вече започва да се учи да обуздава, дори да „умъртвява“ въображението, което се разгъва в безпределното множество на образите и представите.

Същевременно, обучаваният, събуден от този зов, не бива да забравя и за средата, в която живее. Не, не трябва да я напуска, не трябва да изоставя света, това е една от отчетливите черти на Реформацията на Лутер, напротив, а да се ситуира в нея, да се ситуира в света, сред тези, които също приемат и се подчиняват на Първата заповед. Чрез нейното съблюдаване се образува едно „ние“, същностната връзка, която го тъче, то подчинява на себе си, релативизирайки го, всеки друг авторитет – родителски, учителски, и пр.. Такава е хартата на завета, чийто принцип е едно повелително слово. В своите „Елементи на еврейската граматика“ Спиноза подчертава господството на повелителното наклонение в еврейския език, което изразява толкова добре, посредством нахлуването на началното „Да бъде светлина“ (*Йехи оур, Fiat Lux*), идването на един свят.

Втората заповед: „Не изговаряй напразно името на Господа, твоя Бог“, налага, изхождайки от първата, правила на говоренето и езика. За Бог не може да се говори по какъвто и да е начин: словата трябва да бъдат сигурни и добре премерени. Затова те биват

взети от Свещеното писание или се съчиняват и съставят според неговия образец. Оттук и значението на постоянното четене на Библията, тъй като нейните слова трябва да изградят основния речник на езика и мисленето на християнина. Изобщо тук царува Писанието: то е единствената опора на вярата и Лутер я използва трезво и умело. Набляга на най-известните места, иска те да влязат трайно в паметта на верния. Всяка глава съдържа обилен набор от стихове от Двата завета, които са дадени без тълкуване. Библията е за всички: в нея няма нищо трудно или опасно за този, който я чете с вяра, оставяйки се с доверие на Духа, т.е. на Този, който я е продиктувал.

Със *sola scriptura* Лутер не дава теория на разбирането, а дефинира практика, която, разбира се, е много повече от правилно говорене. Библейските слова представят езиково множествените склонения на Божието име. Именуването не се свежда никога до посочване и обозначаване, то включва винаги обожанието. Лутер набляга на това: не е достатъчно, да се избягват „проклятията, клетвите, лъжите, измамите и магиите“, трябва също, призовавайки Божието име в нашите беди и нужди, винаги да „Го молим, да Го хвалим и да Му благодарим“. Божието име трябва да бъде празник за християните. С него трябва да славим с него Бога и човечеството, както посочва третата заповед, която се отнася до освещаването на седмия ден, в който честването и проповядването на Божието име и слово е „общо дело“ (*литургия*) на „ние“, на Божия народ, на този народ, който намира в господството на своя Бог, въздигащата и ликуваща сила на своето единство.

Втората част на декалога днес е по-позната, защото светският ни морал все така съхранява същественото от нея. Тя обаче е неделима от първата, тъй както любовта към ближния е неделима от любовта към Бог. Тази част се разполага изцяло под знака на справедливостта. Трансцендентността на „изцяло Другия“ се отразява в лицето на другия човек, който, колкото и да ни е далечен той, е винаги нашия ближен. Невъзможно е да служим на Бог, без да служим на другия, на ближния. Ясно е подчертана същностната връзка между „теологичното“ и „антропологичното“, между божественото и човешкото, която е в сърцето на Десетте заповеди. Всяко отвързване на едното от другото води до тяхното незначитане и изкривяване. Царството Божие идва само и единствено чрез Сина Човешки; но и уважението към „достоинството“ на човека е възможно единствено чрез надхвърлянето на човешкото. Това е, струва ми се, в образцовата си сбитост, дълбокият смисъл на тази първа глава от Катехизиса.

Ала не е ли все пак учудващо наблягането на отнасящите се до ближния заповеди. Та всички те, с изключение на четвъртата – „Почитай баща си и майка си“ и в пълен контраст с първите три от теологическата серия, забраняват: „Не убивай, не прелюбодействай, не кради, не лъжесвидетелствай, не пожелавай жената или имота на ближния си.“ Нима идентичността на справедливостта и любовта, която е в сърцето на Декалога, може да се сведе до набор от забрани? За Лутер няма нищо странно в това. Ако настояването на забраните нас ни изненадва, то е, защото сме по-лесно склонни да забравяме или ни се иска да забравим, че тяхното значение е валидно и днес, както и вчера. Човешката природа е такава (тя не се е променила и през последните векове), че на първо място е необходима защита срещу нейните слабости и срещу това, което тя застрашава или може да застраши. Има минимум, който, уви, не е незначителен, и той трябва да бъде гарантиран. Тази ограничителност е елементарното условие на справедливостта, но не трябва да забравяме също, че то е само необходимо, не достатъчно: Любовта, която животвори справедливостта.

Ще се спра съвсем накратко на втората глава, която се отнася до вярата. Лутер изяснява *Символа на вярата*, според предшестващата го богословска традиция, триделно: творение, изкупление, освещение – според структура на „икономията“, на ролята на Отец, Син и Свети Дух, в делото на спасението. Изложението на Реформатора има и своята оригиналност: „вярвам“ за Лутер не е просто доктринално позициониране, а лично ангажиране на един Аз, който, признаващ своята зависимост като субект от Този, който го създава, изкупува и освещава – от Отец, Син и Свети Дух, – упражнява автономността си на деятел.

В християнската молитва „аз“ отстъпва на „ние“: всички глаголи са в 1 л. мн. ч. Основно в главата за кръщението е противопоставянето между „стария човек“, който трябва да бъде „удавен с всичките си грехове и зли похоти“, и „новия човек“, вярващ и кръстен, „който да живее в праведност и чистота пред Бога“.

Изложението за изповедта е дидактично. Чрез въпроса „какво е“ Лутер определи природата на изповедта и тази на греховете, които трябва да бъдат осъзнати и признати. Важното е не изреждането на греховете, а осъзнаването на всеки индивид, че е грешник, както и доверието в отговорността и съвестта на всеки. Факт е също, че замяната на изповедта на сторения грях: „пренебрегнах родителите си“, „излъгах клиента си“ и т.н. с

най-общото изповядване „аз съм грешник“, подразбиращо „всички сме грешници“ (само по себе си верни, но най-общи и успокояващи съвестта твърдения) лесно води до онази „евтина благодат за пет гроша“, както отбелязва и големият лутерански теолог Дитрих Бонхьофер, когато прошката не идва от Бог, а си я даваме ние самите, и която не е в състояние да освободи съвестта и да обнови живота.

Разясняването на тайнството на Светото причастие е строго дидактично. Казано е какво е това тайнство, какви са получаваните от него „ползи“, условията за достойното му приемане, местата от Писанието, където то фигурира.

Лутер видимо е страдал от дотогавашния църковен живот – доктрина, дисциплина, практика, – чувствал е, че той го затиска отвсякъде. Оттук и неговата страстна борба за една по-свободна и смирена Църква. И с „Малкия катехизис“ той търси завръщането *ad fontem*, към Извора, към евангелската простота. Мартин Лутер, като всеки истински духовен учител, добре знае, че изваждането е по-„божествено“ от прибавянето. За него свеждането до същественото съвсем не е обедняване, а изваждане на преден план на „едното потребно“ (Лук. 10:42). На това именно служи началото, за това се спрях на него по-обстойно. Така първата заповед посочва необходимостта от лечение, от отслабване на „затлъстелия“ живот на духа с отказване от всички твърде човешки образи и представи, които търсят, включително в благочестивите практики и дори в теологията, да смекчат строгостта на абсолютното разделяне.

Най-честият упрек, отправян към Реформацията, е в нейния субективизъм: свеждането на вярата до доверието, до увереността в изпълването на собствения аз със Светия дух; откъдето и отхвърлянето на авторитета и институцията и изобщо тази същностна неспособност на „обективност“. Действително, главният и неоспорим факт на делото на Лутер, е осланянето на личността, чиято връзка във вярата с Абсолюта на благодатта, връзка поддържана от четенето на Писанието, легитимира критиката на установения ред, каквато и да е неговата природа – светска и духовна. Оттук и настояването на Лутер, нечувано дотогава в религиозния език и практика, върху отговорността на аза, върху неговия отговор, който трябва да е личен и автентичен, а не предписан от традицията и властта. Протестантството подема силата на не-то от началото на християнството: „Трябва да се подчиняваме повече на Бога, нежели на човеци“ (Деян. 5:29).

На критиците, подчертаващи получения, неочакван и нежелан от самия Лутер, обратен ефект, може да се отвърне обаче, че поне при Реформатора не става дума за психологизъм, още по-малко за солипсизъм. Личният характер на вярата, отговор, който всеки трябва сам да даде, не премахва необходимостта от естествена среда, която да поддържа устрема и усилията на личността, както и да я предпазва от отклоненията и изгубванията в произволното. Лутер е безпощадно суров към църковната институция, търси да я изправи, но съвсем не иска да я премахне, защото осъзнава какво я основава и прави необходима. *Ecclesia semper reformanda*. Не само той, всеки реформатор иска да се завърне към дълбоката и истинска „форма“ на Църквата, към корена, от който може да се съживи и обнови новия живот, т.е. към идиличната общност от първите дни на християнството, преди изграждането на Църквата с йерархизираното организиране на служения, общност, в която верните, както казва Новият завет, са „в Христа“, намират се т.е. в средата, в която могат да живеят и да се движат и да съществуват, както рибата във вода: изобщо блян за общност, който и до днес не престава да обсебва красивата душа на християните.

„Малкият катехизис“ показва най-вече изкуството на Лутер да обучава. В предговора си поставя за цел да сложи край на онази неграмотност, която прави хората „безмозъчни прасета“. Прави го, без да обременява изложението с доказателства и теологични съждения. Дори тъй характерната за него полемика, без да отсъства, тук не натежава. Ограничава се, видяхме, до същественото и общодостъпното. И затова този катехизис е популярен, дори и днес. В религията между съществено и общодостъпното, противно на това, което претендират някои интелектуални виртуози на духа, няма противоречие. Щом спасението е за всеки, то всеки има право на същественото, и то може и трябва да бъде казано единствено на езика, който всеки, каквото и да е неговото социално положение, образование, възраст, е способен да разбере. При Лутер ценното *в себе си* и значимото *за нас* (т.е. „скритото“ и „откритото“ в Свещеното писание) съвпадат. Това съвсем не означава, разбира се, че е лесно и всеки е способен да пише и говори така, че всеки да го разбере.

Тази педагогическа грижа за същественото не се бои от детайлите. Така, относно първия член на Символа на вярата: „Вярвам в Бог, всемогъщия Отец, Творец на небето и земята“, Лутер разгъва по следния начин смисъла на тези слова:

Вярвам, че Бог е създал мен и всички създания, и че ми е дал тяло и душа, очи, уши и всички части на тялото ми, разума ми и способности ми. Освен това щедро и всекидневно се грижи за моето облекло и обувки, храна и напитки, къща и двор, жена и деца, ниви, добитък и всички блага.

Не е просто изблик на експанзивния темперамент на Реформатора. Небето и земята тук не са предмет на никаква космология, те обхващат всички блага, с които Бог дарява своето създание, откъдето и почти систематичното и изчерпателно, разгръщане на значението „Всемогъщия Отец“, като екстензивната съвкупност на изброените блага, отдава почит в случая на интензивната цялост на Божието всемогъщество.

Молбата от „Отче наш“: „дай ни днес насъщния ни хляб“ също води до подробно изброяване:

Какво означава насъщен хляб? Отговор: всички необходими неща за изхранването и поддържането на тялото като храни, напитки, дрехи, обувки, къща и двор, ниви, добитък, пари, стоки, вярна жена и деца, верни слуги, верни и надеждни управници, добро управление, добро време, мир, здраве, ред, чест, добри приятели, надеждни съседни и други такива неща.

Нищо не е забравено от нужното за добрия и удобен всекидневен живот, такъв както си го представя тогава бюргерът и какъвто скоро ще бъде изобразяван по картините на холандските майстори. Разяснението не бяга в алегорията, избягва преноса на „насъщния“ в „надсъщния“, тъй характерен за духовните тълкувания. Земята трябва да е здрава под краката на верния, опасно е той да бъде увлечен и отделен от нея, с по-субтилни определения както правят *Schwarmerei*. Определянето, дефинирането за Лутер си остава очертаването на една крайна съвкупност, която се подава на едно лесно изброяване и изреждане.

Свещеното писание има и практично приложение. Изведени са максими от него за всекиго: епископи, пастори и проповедници, управници и поданици, съпрузи и деца, слуги, наемници, работници, господари, младежи, вдовици. На цялата общност е припомнена накрая, заедно с необходимостта от молитва за всички хора, голямата „заповед, в която се съдържат всички други: „обичай ближния си като самия себе си“ (Рим. 13:9). Лутер дава просто компаса на Писанието за живота на вярващия, като негова е грижата, а и отговорността сам да насочва своя път в лабиринта на света. Той се обръща към вярващия като към свободен човек, защото самата вяра е пространството на свободата на християнина, оттук и лаконизмът на катехизиса, който е малък, за да не изземва това пространство на свободата, а да бъде отворена врата към него.

Вследствие на Лутер, Католическата църква, след Тридентския събор, също започва да произвежда своите катехизиси, от които „Компендиумът“ или „Краткото изложение на Катехизиса на Католическата църква“, е последното и най-авторитетно обобщение. Редът в него е класическият: истините на вярата; тайнствата; пътищата на спасението; заповедите; молитва. Няма да сравнявам двата текста, ще отбележа само, че в Католическия катехизис заповедите съвсем не са в началото, за разлика от първото място, което им отрежда катехизиса на Лутер. Разменянето на местата е белег за по-дълбоко различие, което не се дължи просто на времето или контекста.

„Католическият катехизис“ започва със Символа на Апостолите. Разясняването на съдържанието на вярата е първостепенната задача. След това „Компендиумът“ подчертава, пишейки го с главна буква, че „Бог Е“, че Той съществува и е „пълнотата на битието и всяко съвършенство“, след това се уточнява как Бог се открива чрез Мойсей и пророците и преди всичко чрез Своя „вечен син, възплътената Мъдрост“. Писанието несъмнено има своята роля, но на първо място тук е Учението.

На *Малкия Катехизис* е чужда терминологията на съществуването, на стройния ред и аргументираните доказателства. С въпроса *Was ist das?* Лутер не пита за съществуването и същността на Бог, а за смисъла на „Вярвам“. Вярвам за Лутер не означава на първо място да се приемат за истинни определени твърдения, а действието на доверие в Бог, вярвам „във“, преди да вярвам, че. Вярата е лично отношение, в което вярващият слуша лично призоваващото го Божие слово, което насочва и преобразява живота му. Бог към Когото е насочено това „вярвам в“ е неотделим от движението на вярата. Какво означава „да имаш Бог“, като пита, разяснявайки първата заповед, в *Големия катехизис*, Лутер прочуто отговаря: „Да имаш Бог не означава друго, освен да Му се доверяваш и да вярваш в Него от все сърце... Знай, двете – вяра и Бог – вървят заедно. На когото се доверява сърцето ти, той е твоят Бог.“ Бог не може, значи, да бъде изолиран „в себе си“, както обичат да казват философите, за да се свърже после Неговата същност с реда на този свят, който Го показва и доказва като свой Творец и гарант. Единият Бог, в който „аз вярвам“ е в отношение с единствения, който за Божията любов, е всеки един от нас, както показват изразите: „Бог ме е създал“, „Бог ме пази“. После този един единствен индивид е съотнесен с всички създадени от Бог неща, като че целокупното мироздание му е равнозначно. Можем да проследим как оттук Фойербах ще извлече своя

„антропологичен“ прочит на Писанието, но трябва да си също даваме сметка, че това, разбира се, е много по-късно изкривяване.

За Лутер Декалогът има значението на най-простата и базисна мелодия, той е твърдата основа, (*fundamentum inconcissum*), на която вярващият да стъпи. В „Компендиума“, те намират място едва към края. Борба за признаване, бих казал малко хумористично, между повелителното и изявителното наклонение. Конфликтът, разбира се, не се отнася до съдържанието, което е твърде сходно и в двата случая, а до неговото разпределяне при въвеждането в християнството. Десетте заповеди са начало, не следствие. От тяхната повеля възниква субектът, който, отговаряйки на Божия зов, поема отговорността за своето поведение. Същественото и тук за Лутер, че от съкровено личното отношение между Бог и човек следва, че не може да се вярва „задочно“, делегирайки на някого друго (свещеника, наставника) отговорността за собствената вяра и поведение. Вярата не е знание, но не е дадено да се вярва и без критично осъзнаване (оттук и Кант), защото ако „твоео доверие е сбъркано и зле насочено, там не е истинският Бог“. Точните и прости координати на „Малкия катехизис“ ясно очертават това осъзнато пространство, в което може да се движи опита и търсенето на вярата и му дават компас за това. Реформаторът неслучайно е бил образец монах, живял е и е разбрал в дълбочина духовната мъдрост на монашеската традиция и знае, че ако не е дисциплиниран, и най-пламенният и „автентичен“ духовен живот лесно и бързо тлее и гасне. Добрите навици, които създава Катехизиса, структурират живота във вярата и правят възможно личното участие и спонтанност: както музикантът не може да импровизира, ако не е в състояние да изсвири най-напред най-простата мелодия, така както е написана. Така „Малкият катехизис“ цели, научавайки езика на вярата, човек да може да „изкаже“ света, живота и най-вече себе си пред Бог на този език. Един катехизис няма нужда от нищо повече, но и не може да се задоволи с нищо по-малко.

Оптиката на „Компендиума“ е по-различна. Тя се определя от ясното съзнание, че мисията на Църквата е да възвестява и разяснява християнското послание. Започва със *Символа на вярата*, за да образува кръстените, започналите да живеят според Евангелието, и излага съдържанието се в Евангелието учение за Бога, в когото те са кръстени. Катехизисът е преди всичко учебник, той преподава едно учение, тъй както учителят в училище дава първите елементи на знанието. Вярата е познаване на истината,

за което е необходимо да се научат нейните основни твърдения или догми: *вярвам, че*. За Лутер, видяхме, вярата е доверие в Този, в когото аз вярвам – било в Бог или в моя идол: *вярвам във*. Различие, което през вековете подхранва много полемички между католици и протестанти.

„Компендиумът“ е най-осъвремененото обобщение и подемане на „Триденския катехизис“, който на свой ред обобщава „Сумите на теологията“, на първо място, разбира се, тази на свети Тома от Аквино. Нищо чудно следователно, че компендиумът възпроизвежда като микрокосмос величествената вселена, която разгъва тази наука за Бога, като се стреми да я изложи възможно най-достъпно. Същественото е, че остава верен на духа на католицизма, съчетава възможно най-добре, двата източника на вярата – разума и Писанието, които така добре се уравновесяват във величествена архитектура на Сумата. Въпросът, „какво е Бог?“ е главният въпрос за свети Тома, поставя го още на петгодишна възраст и търси неговия отговор цял живот. Този въпрос несъмнено е вътрешно присъщ на самия наш разум, който търси да разбере, намирайки неговото „разумното основание“ всичко съществуващо, света като цяло.

Съвсем не бе целта на това кратко изложение да оценявам силните и слабите страни, правото и кривото в позициите на Лутер и Ватикана. Разгорещените пререкания са зад гърба ни, не друг, а папата пътува миналата година до Швеция, за да даде начало с общо богослужение на отбелязването на 500 годишнината на Реформацията, която разтърси Католическата църква и света из основи. Така и ние няма защо да броим кой повече точки е вкарал тогава в коша на противника. По-ценно е, че уроците на миналото могат да осветлят грижата ни за настоящето и мисля, че има какво да научим от съсредоточената яснота и простота на този „Малък катехизис“.